

КЕЗМА Тауфік Гаврилович [араб. *امزك لىءاربج قىفوت*, Тауфік Джубраїль Кезма; рос. *Кезма Тауфик Гаврилович*] (07[19].07.1882–09.04.1958), випускник КДА – сходовознавець, перекладач, педагог.

Нар. у м. Дамаску (тоді – Османська імперія, нині – Сирія) у сім'ї купця (згодом чиновника) правосл. віросповідання. У 4-річному віці втратив батька. У 1887 разом із родиною переїхав до м. Назарет (тоді – Палестина, нині – Ізраїль), де старший брат К. Іскандер (вихованець С.-Петербур. ДС та МДА) очолив новостворену учительську семінарію рос. Імп. Правосл. Палестинського тов-ва. Після закінчення цієї семінарії (1892–96) К. було відряджено до Росії для продовження освіти.

Як стипендіат Палестинського тов-ва навчався у КДС (1896–02) та КДА (1902–06), яку закінчив зі ступ. канд. богослов'я (ухвалу Ради КДА від 15.06.1906 затверджено митрополитом Київським і Галицьким *Флавіаном* (*Городецьким*) 01.07.1906). Рукопис канд. твору К. «Положение раскольников при Екатерине II», визнаного Радою КДА на підставі відгуків доц. І. П. *Четверикова* та проф. С. Т. *Голубєва* «хорошим», зберігається у ІР НБУВ.

Як іноземний підданий не мав права на працевлаштування у духовних навч. закладах Рос. імперії. Після закінчення КДА залишився у Києві (хоча протягом усього дореволюц. періоду щороку відвідував Назарет). Заробляв на життя приватними уроками; кілька місяців служив у Конторі Київ. держ. банку та Держ. ощадкасі.

05.12.1907 прийняв рос. підданство (у 1908 подавав клопотання про зміну турец. імені Тауфік на рос. Всеволод, яке, однак, залишилося без наслідків). З 07.12.1907 служив помічником проректора Ун-ту Св. Володимира. За сумісництвом викладав турец. та араб. мови у Київ. комерційному ін-ті (25.10.1913–16.09.1916, 1919; нині – Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана). За відрядженням цього ін-ту в червні – серпні 1914

перебував у м. Себзевар (тоді – Персія, нині – Іран), де здобув диплом викладача перської мови, згодом підтверджений у Лазаревському ін-ті схід. мов у Москві. У квітні 1915 познайомився із А. Ю. Кримським, з яким у подальшому підтримував тісні наук. контакти і товариські стосунки.

У революц. і пореволюц. роки залишався у Києві. У 1918–25 викладав араб. і турец. мови в Укр. держ. близькосхід. ін-ті, перетвореному у 1920 на Ін-т зовнішніх зносин, реформований, своєю чергою, у 1924 в Торгово-промисловий технікум. З 1921 був позаштатним співробітником І (Історико-філол.) відділу ВУАН з окремих наук. доручень: працював під керівництвом А. Ю. Кримського на Каф-рі арабо-іранської філології. З 1924 обіймав штатну посаду в очолюваному А. Ю. Кримським Кабінеті арабо-іранської філології (у складі І відділу ВУАН). У 1925 був одним з організаторів Київ. філії Всеукр. наук. асоціації сходовознавців. З жовтня того ж року викладав араб. мову слухачам створеного при філії семінару схід. мов та згодом розгорнутого у своєрідні курси сходовознавства. У 1929–30 брав участь у роботі Тюркологічної комісії. Після структурної реорганізації ВУАН у 1930 працював у семіто-араб. відділі Каф-ри схід. письменства та культури. З лютого 1930 був членом Комісії для дослідів з історії Близького Сходу. Вів семінар з араб. мови.

Під час «чистки» апарату ВУАН у серпні 1930 звільнений зі штату «за відсутністю наукової кваліфікації». У 1930–34 продовжував співпрацювати з ВУАН як позаштатний співробітник. З жовтня 1934 працював у Київ. індустріальному ін-ті (нині – Нац. тех. ун-т України «Київський політехнічний інститут») на посадах препаратора, старшого лаборанта, лаборанта модельного кабінету, препаратора кабінету технології металів. Займаючись наук. діяльністю, брав участь у 1-й (червень 1935) та 2-й (жовтень 1937) Всесоюзних сесіях арабістів у Ленінграді.

23.08.1938 був заарештований співробітниками IV відділу УДБ НКВС УРСР за підозрою у шпигунській діяльності (стаття 54-6 КК УРСР). Підставою для арешту стали агентурні матеріали, згідно з якими «личность Кезмы вызывает сомнение, так как он сирийский араб, ...религиозен, поддерживает связь с известным украинским националистом академиком Крымским и имеет обширные знакомства и родственников за границей». Протягом півроку утримувався у спецкорпусі Лук'янівської тюрми в Києві. Винним себе не визнав. Звільнений з-під варті 11.02.1939 у зв'язку із припиненням справи «за недоказанностью состава преступления».

З жовтня 1939 викладав араб. мову як факультативну дисципліну в Київ. держ. ун-ті. Під час нім. окупації залишався у Києві. Після звільнення Києва (06.11.1943) завідував б-кою Київ. народного видавництва. Після війни був викладачем КДУ, вчена рада якої в 1948 одноголосно присудила йому звання професора каф-ри загального мовознавства, але це рішення не було підтверджено відповідними інстанціями. Звернення видатних вчених про присудження К. ступ. канд. філол. наук за сукупністю праць також не дало результатів. У 1952 був звільнений з ун-ту. У 1950-х займався перекладами з араб. мови; вів листування із провідними рад. арабістами, відвідував наук. конференції та симпозиуми.

Помер у Києві після тяжкої хвороби на 76-му році життя. Похований на Байковому кладовищі.

К. належить вагомий внесок у розвиток укр. сходознавства, підготовку укр. фахівців-арабістів та викладачів араб. і турец. мов, ознайомлення укр. читачів із сучасною араб. літ-рою та налагодження наук. і культ. зв'язків між Україною та арабомовним світом.

Висококваліфікований та авторитетний педагог, особливу увагу К. приділяв забезпеченню студентів і слухачів необхідними

Тауфік
Кезма

навчально-метод. матеріалами, без яких неможливе опанування мов. У 1918 разом із В. С. Щербиною підготував і видав літографським способом посібник для студентів-тюркологів. Зважаючи на потреби викладацької роботи, у 1928 опублікував літографований (необхідних шрифтів на той час у Києві не було) капітальний підручник з араб. мови (576 с.), який дістав високу оцінку фахівців-арабістів І. Ю. Крачковського, А. Ю. Кримського, М. В. Юшманова, Д. В. Семенова та ін., а також отримав схвальні відгуки араб. преси. У повоєнні часи активно обстоював необхідність викладання в Київ. ун-ті араб. мови: у 1951 підготував аргументовану доповідну записку про відкриття аспірантури за спеціальністю «арабська мова і література»; у 1952 звернувся до ректора із пропозицією поновити викладання араб. мови в ун-ті.

Працюючи у сходознавчих структурах ВУАН, К. мав репутацію незамінного фахівця і знавця араб. мови, літ-ри та культури, дослідника арабомовних джерел з історії України. Здійснив значну роботу щодо упорядкування стародавніх араб. рукописів у фондах ВБУ (нині – НБУВ) та Арабо-іранського кабінету АН УРСР. Разом із А. Ю. Кримським переклав укр. мовою

«Оповідання арабського історика Абу Шоджі Рудраверського XI ст. про те, як охрестилася Русь» (1927), біографію Ібн Сіни, написану його учнем Абу Убайдом Джузджані, поему середньовічного араб. поета Абана Лахики, повість Джелала Халіда про національно-визвольний рух в Іраку та ін. Відтворив рос. мовою тексти араб. народних казок, записаних А. Ю. Кримським під час його перебування в Сирії та Лівані. Визначним наук. досягненням К. став здійснений у 1921 перший переклад (рос. мовою) київ. списку «Подорожі патріарха Макарія Антіохійського» (скорочений варіант щоденникових подорожніх нотаток архідиякона Павла Алеппського, який супроводжував Макарія у його відвідинах Молдавії, Волощини, України та Московії у 1650-х) – єдиного арабомовного джерела з історії України XVII ст. Рукопис перекладу К., що нині зберігається в особовому фонді О. Прицака в Наук. б-ці НаУКМА (ф. 10, оп. 1), використовував М. С. Грушевський, працюючи над «Історією України-Руси». Публікацію перекладу К. здійснено лише через понад 90 р. – у 2014.

Активно друкуючи статті та дописи в араб. ж-лах, присвячені творчості А. Ю. Кримського, І. Ю. Крачковського, С. Ф. Ольденбурга, В. В. Бертольда та ін., К. чимало сприяв поширенню досягнень укр. і рос. сходознавчої науки серед арабомовних читачів.

Своєю перекладацькою діяльністю К. зробив значний внесок в ознайомлення укр. читача із сучасною араб. худож. літ-рою. Переклав укр. мовою низку творів Мухаммеда Теймура та Михаїла Найме (з останнім багато років листувався), автобіогр. повість іракського автора Махмуда Ахмеда ас-Сейїда «Джелаль Халед» (не опублікована). Деякі з російськомовних перекладів творів сучасних араб. авторів, здійснені К., увійшли до збірників «Образцы новоарабской литературы (1880–1947)» (М., 1949) та «Ливанские новеллы» М. Нуайме (М., 1959), упорядкованих К. В. Оде-Васильєвою. Чи-

мало худож. перекладів К. залишилися не надрукованими.

Важливі джерела для вивчення творчого доробку К. зберігаються у його особових фондах у ІР НБУВ (ф. 173, 184 од.) та ЦДАМЛМ України (ф. 55, оп. 1, 56 од.), що містять рукописи його перекладів арабомовних творів, конспекти лекцій та практичних занять, біогр. документи і матеріали, листування, фото тощо. Деякі особисті речі та фотоматеріали К., мешканця Андріївського узвозу, експоновано у київ. Музеї Однієї Вулиці.

Осн. тв.: Сборник турецких рассказов и пословиц со специальным к ним словарем. Пособие для чтения студентам Киевского ближневосточного института / сост. Т. Г. Кезма, В. С. Щербина. – К., 1918; Оповідання арабського історика Абу Шоджі Рудраверського XI ст. про те, як охрестилася Русь / Т. Кезма, А. Кримський. – К., 1927. – 15 с.; Элементарные основы грамматики арабского языка в популярном изложении. Из лекций, читанных членам Киевского отделения Всеукраинской ассоциации востоковедения. – К., 1928. – IV, 578 с.

Пер.: Теймур М. Що бачать очі. Єгипетські оповідання / пер. з араб. Т. Кезми та О. Жолдака. – К., 1957. – 56 с.; Нуайме М. Знатні / пер. з араб. Т. Кезми. – К., 1958. – 96 с.; Путешествие патриарха Макария Антиохийского. Пер. Тауфика Кезмы / науч. ред., предисл. и коммент. Ю. И. Петровой // Східний світ. – 2014. – № 1. – С. 161–188.

Арх.: ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 38179–ФП; ІР НБУВ. – Ф. 173: Кезма Тауфік Гаврилович. – 184 од. зб. (1904–1958); Ф. 175. – № 1543; Ф. 304. – Дис. 1899; ЦДАМЛМ України. – Ф. 359. – Оп. 1: Кезма Тауфік Гаврилович. – 54 од. зб. (1861–1965); ЦДАУК. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 2943, 2944, 3115.

Опубл. дж.: Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1905–1906 учебный год. – К., 1906. – С. 406–409, 525–526, 531–532; Історія Національної академії наук України. 1929–1933: документи і матеріали. – К., 1998. – С. 107–108; Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941). – Т. II (1918–1841). – К., 2005. – С. 203, 208, 221, 225, 317, 324–325.

Літ.: Ковалівський А. П. Тауфік Гаврилович Кезма // УіЖ. – 1958. – № 4. – С. 112–115; Кочубей Ю. М. Він прокладав мости дружби // Всесвіт. – 1982. – № 12. – С. 162–165; Він же. Кезма Тауфік Гаврилович // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліогр. словник. – К., 2011. – С. 109; Він же. Араб і арабіст Тауфік Кезма // Східний світ. – 2012. – № 4. – С. 56–61; Кочубей Ю. М., Матвеева Л. В. Тауфік Гаврилович Кезма. Забуті імена // Близькосхідний кур'єр. – 1998. – № 2. – С. 37–40; Бейліс В. Запис про знайомство Т. Г. Кезми з А. Ю. Кримським // Східний світ. –

1993. – № 1. – С. 48–49; *Гуцало С.* Тауфік Кезма і його переклад «Опису подорожі Патріарха Макарія Антіохійського...» // Там само. – 1995. – № 1. – С. 83–87; Кезма Тауфік Гаврилович // Люди и судьбы. Биобиблиогр. словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991) / сост. Я. В. Васильков, М. Ю. Сорокина. – СПб., 2003. – С. 198–199; *Черніков І. Ф.* З історії становлення і розвитку тюркології в Україні до середини 30-х років ХХ ст. // Там само. – 2003. – № 4. – С. 17–18; *Циганкова Е. Г.* Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1930) // Східний світ. – 2006. – № 1. – С. 13–18; *Вона ж.* Сходознавчі установи в Україні. Радянський період. – К., 2007. – С. 15, 27, 31–33, 36, 41, 46, 50, 61, 62, 90, 98, 101, 107, 108, 148, 157, 165, 168, 169, 174, 176, 177, 237, 239, 259, 278; *Петрова Ю. І.* Київський список «Подорожі патріарха Макарія» // УІЖ. – 2013. – № 6. – С. 172–181.

Ю. М. Кочубей, М. Л. Ткачук

КЕКЕЛІДЗЕ Корнелій Самсонович [рос. Кекелидзе Корнелий * Самсонович, грузин. კორნელი სამსონის ძე კეკელიძე] (18[30].04.1879–07.06.1962), випускник КДА, академік АН Грузин. РСР – літургіст, літературознавець, історик, археограф.

Нар. у с. Тобанієрі (грузин. ტობანიერი) Кутаїського пов. та губ. (нині – Ванський муніципалітет, край Імереті, Грузія) ** у багатодітній родині псаломщика Самсона Кекелідзе та його дружини Теброне (в дівочтві Урушадзе). Навчався у Кутаїському ДУ (1886–93) та Тифліській ДС (1893–1900), одним із учнів якої у 1894–99 був Й. В. Сталін (за припущенням рідних К., особисте знайомство зі Сталіним допомогло йому врятуватися від репресій рад. часів, однак документальних підтверджень цього не виявлено). Рано втративши батька (у 1894) і мати (у 1896), утримувався зятем Амфілохієм Цинцадзе – молодшим братом майбутнього Католикоса-Патріарха Грузії *Калістрата* (Цинцадзе).

У 1900–04 навчався у КДА, де розпочав (під керівництвом проф. О. А. Дмитрієвського) вивчення давньогрузин. літургічних

рукописів, перші результати якого представив у канд. творі «Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное изучение» (рукопис, що зберігається в ІР НБУВ, здобув високу оцінку О. А. Дмитрієвського та проф. священника О. О. *Глаголева*). Закінчив КДА зі ступ. канд. богослов'я, отримавши право на здобуття ступ. магістра на підставі захисту друкованої дис. без додаткових іспитів (ухвалу Ради КДА від 04.06.1904 затверджено митрополитом Київським і Галицьким *Флавіаном* (Городецьким) 13.06.1904). Ухвалою Ради КДА від 13.12.1904 удостоєний премії ім. митрополита Литовського *Йосифа* (Семашка) за кращий випускний твір.

Після закінчення КДА у 1904 одружився в Києві з полькою на ім'я Людмила; згодом у цьому шлюбі виховував трьох синів: Олексія (названий на честь проф. Дмитрієвського), Костянтина та Ілю.

У червні 1904 Рада КДА рекомендувала призначити К. професорським стипендіатом Рос. археол. ін-ту в Константинополі (нині – м. Стамбул, Туреччина), однак отримала від Св. Синоду відмову через те, що квоту на відрядження до цього ін-ту на 1904–05 навч. рік ще раніше було закріплено за МДА. Наказом обер-прокурора Св. Синоду був призначений викладачем географії та арифметики Гомельського ДУ (з 14.10.1904), однак за власним клопотанням був звільнений від цього призначення 18.11.1904. На той час К. вже перебував у Грузії, де 12.10.1904 єпископом Імеретинським *Леонідом* (Окропирідзе, згодом – Католикосом-Патріархом Грузії) був висвячений на диякона, а за тиждень – рукопокладений у сан священника та призначений настоятелем Михайло-Архангельської церкви в Кутаїсі й головою пед. ради Кутаїського жін. єпархіального уч-ща.

У лютому 1905 піднесений до сану протоієрея. У січні 1906 переїхав до м. Тифліса, де обійняв посаду інспектора жін. єпархіального уч-ща та настоятеля училищної

* У документах КДА ім'я передане як «Корнилий».

** За документами з архіву КДА. За деякими ін. даними – в с. Мікелепоні (грузин. მიქელეპონი) Кутаїського пов. і губ. (нині – Ванський муніципалітет, край Імереті, Грузія).